

УДК 370:1:378

Р. Ю. Чигур
кандидат історичних наук,
доцент кафедри філософії та політології
Тернопільського національного економічного університету

РОЛЬ ЕКОКУЛЬТУРИ У ВИРІШЕННІ ДИСБАЛАНСУ «ЛЮДИНА – ПРИРОДА»

Постановка проблеми. У наш час планета переживає глобальну екологічну кризу, яка може перерости в екологічну катастрофу. Багато вчених пов'язують настання цієї кризи з укоріненими в західній культурі установками на підкорення природи та панування над нею. Саме орієнтири техногенної цивілізації, які декілька століть розвиваються на Заході та мають тенденцію до поширення й утвердження в усьому світі, у підсумку можуть призвести до значного порушення стійкості біосфери. Сьогодні в науковому співтоваристві все більше утверджується розуміння того, що для подолання екологічної кризи, відновлення порушеного антропогенною діяльністю балансу в біосфері недостатньо лише технологічних методів. На думку більшості вчених, необхідні зміна ціннісних орієнтирів людства та формування нової екологічної культури населення Землі.

Необхідність пошуку можливих шляхів і методів подолання сформованої екологічної ситуації на планеті на всіх рівнях, від глобального до локального, актуалізує вивчення традиційної екологічної культури народів, яка містить у собі установки на гармонійну взаємодію людських спільнот і навколишнього природного середовища, а також способи раціонального природокористування. В умовах сформованого протиріччя між потребами людства у відновленні стійкості біосфери та панівними ціннісними орієнтирами техногенної цивілізації, що сприяють руйнуванню екосистем, велике значення має освоєння всього цінного, що накопичено людською практикою за сотні років. Протягом багатьох історичних епох склався традиційний екологічний досвід, який був невід'ємною частиною культури і нині володіє значним потенціалом для гармонізації відносин природи й суспільства та формування стратегії їх коеволюційної взаємодії.

В Україні вирішення екологічних проблем набуває державницького спрямування. Розробка національних планів охорони навколишнього середовища й розвитку нашої країни ґрунтується на гуманістичних засадах. На перше місце ставиться стан здоров'я та працездатність людей, турбота про довкілля, збереження природних ресурсів. Утилітарне ставлення до природи відходить у минуле. За роки незалежності України сформувалася нова система гарантування екологічної безпеки управління охороною довкілля та природокористуванням. Новою Концепцією національної екологічної політики України на період до 2020 р. (затвердженою Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 р. № 880-р) визначено: «Мета реалізації національної екологічної політики полягає в стабілізації й поліпшенні екологічного стану території держави шляхом утвердження національної екологічної політики як інтегрованого фактора соціально-економічного розвитку України для забезпечення переходу до сталого розвитку економіки та впровадження екологічно збалансованої системи природокористування».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан екологічної культури є предметом наукового аналізу Т. Гардашук [3], В. Борейка [2], В. Деркача [8], П. Загороднюк [5], А. Єрмоленка [4], В. Крисаченка [9], О. Салтовського [11], Е. Семенюка [12; 13], В. Скребця [14], М. Хилька [17], Л. Юрченко [18; 19] та інших учених. Так, моральні засади екологічної культури віднаходимо в роботах А. Єрмоленка та В. Борейка, аспекти екологічної філософії й ети-

ки доквілля – у роботах Е. Семенюка, феномен екологічної свідомості вивчався В. Деркачем і В. Скребцем. В. Крисаченком та М. Хильком розвинуто концепцію екологічної культури, визначено пріоритети й способи реалізації екологічної політики та екологізації діяльності. Л. Юрченко робить акцент на значенні екологічної культури в розбудові національної безпеки. Проблема сучасної екологічної політики, збалансованого розвитку, ролі екологічного руху в охороні довкілля присвячено дослідження Т. Гардашук. Осмислення глобальних проблем навколишнього середовища віднаходимо в розвідках Е. Тоффлера [15], М. Месаровича та Е. Пестеля («Людство на роздоріжжі» 1974 р.), у представників Римського клубу: А. Печчеї [10], Б. Гаврилишина («Маршрути, що ведуть у майбутнє» 1980 р.) та інших.

Такі відомі вітчизняні дослідники, як В. Крисаченко, М. Кисельов і М. Хилько, наголошують на ролі природного навколишнього середовища в самовизначенні людини (особистісному й національному), надають особливого значення природному довкіллю та його ролі у формуванні екологічної культури українського етносу, становленні екологічної свідомості й екологічної культури, проблеми екологічної безпеки [9].

Метою статті є аналіз ролі екологічної культури та її особливостей у вирішенні проблемного відношення «людина – природа».

Виклад основного матеріалу дослідження. В «Українському екологічному тлумачному словнику» екологічна культура трактується так: «Специфічна форма в структурі сучасної культури, спрямована, з одного боку, на звільнення людини від жорсткої природної залежності, а з іншого – на гармонізацію відносин між суспільством і природою. За суттю екологічна культура – це своєрідний «кодекс поведінки», а за змістом – це сукупність знань, норм, стереотипів і «правил поведінки» людини в навколишньому середовищі, за яких мають враховуватися не лише практичні потреби людини та суспільства, а й можливості природи зі збереження її сталої рівноваги, а також недопущення такої людської діяльності, яка призвела б до екологічних криз в екосистемах різного ієрархічного рівня» [16, с. 97].

В. Крисаченко та М. Хилько зазначають: «Екологічна культура є цілепокладаючою діяльністю людини (у тому числі й наслідки такої діяльності), спрямованою на організацію та трансформацію природного світу (об'єктів і процесів) відповідно до власних потреб та намірів». Екологічна культура – це здатність людини відчувати живе буття світу, приміряти й пристосовувати його до себе, взаємоузгоджувати власні потреби та устрій природного довкілля [9, с. 212].

Л. Юрченко звертає увагу на те, що екологічна культура переважно визначає норми відношень суспільства й природи, встановлює систему пріоритетних цілей, знаходить своє відображення в суспільній свідомості та суспільній психології, у конкретних формах життєдіяльності й способу життя [18, с. 82]. Екологічна культура повертає нас до вихідного поняття «культура», яке означає місцево впорядковувати навколишнє середовище, а також реалізувати людське життя на певній ціннісній основі. Екологічна культура звернена до двох світів: до природного довкілля та внутрішнього світу людини. За своєю

метою екологічна культура спрямовується на створення бажаного порядку в природі та виховання високих гуманістичних смисловитих цінностей у житті людини. Уперше термін «екологічна культура» використали представники американської школи «культурної екології» в 1920-х рр.

У сучасній науковій екології прийнято виділяти такі функції екологічної культури:

1) функцію освоєння й перетворення світу, яка реалізується через створення матеріальних умов життя (їжі, одягу, житла), освоєння території (окультурення нових земель, розвиток засобів зв'язку) та в культурній творчості (розробка нових напрямів у науці, інноваційні відкриття, розвиток теорії пізнання);

2) комунікативну функцію, яка є найважливішою стороною культурного розвитку, що реалізується в праці, відпочинку, продовженні роду. В ідентифікації цієї функції особливе місце посідає мовний канал комунікації як вираження певного рівня культури;

3) функцію накопичення й зберігання інформації, яка проявляється через функціонування в соціокультурному просторі різних інформаційних потоків (в усному й письмовому мовленні, радіо й телекомунікаціях, у поширенні соціального досвіду, моральних і релігійних настанов, у збереженні історичної пам'яті й «соціальної спадковості»);

4) регулятивну й нормативну функцію, що підтримує стійкість традицій, дозволяє співвідносити вчинки з діями, координує різні види та типи соціокультурної діяльності. Нормативна функція культури регулюється факторами належного характеру, виробленими й прийнятими свідомо людським суспільством. Культурна функція регулюється різними нормами: технічними, моральними, етичними. Норми можуть забезпечуватися природно-кліматичними умовами (екологія), традиціями, релігією;

5) функцію захисту (або безпеки), яка дозволяє через соціокультурну діяльність створювати найбільш ефективні засоби й механізми захисту. Вони можуть включатися в продукти матеріальної культури (медичні препарати, одяг, взуття, зброю, засоби хімічного захисту тощо) і в духовну культуру (кошти дозвілля, музика, живопис, технічний дизайн тощо). Останнім часом, коли ми потрапляємо в ситуацію ризику, ця функція культури посідає більш пріоритетне місце в сучасній соціокультурній ситуації.

Екологічна культура є органічною складовою людського життя із часів його виникнення і водночас постає феноменом сучасного світу людини. Так, проводячи аналіз змісту екологічної культури, В. Андрейцев виокремлює дві основні позиції: розглядає екологічну культуру як явище духовне, пов'язане з формуванням екологічного мислення, що спрямоване на розумне використання природних ресурсів, а також висвітлює єдність духовного й практичного з урахуванням цінностей і потреб суспільства [1, с. 10]. Власне про знання, досвід та ідеали нації, які відображаються в ставленні до природного середовища, говорить О. Казанник [6, с. 2]. Екологічні знання є елементами екологічної культури. Тому актуальним буде питання вдосконалення екологічної освіти, без якої неможливо досягти високої результативності в режимі використання природних ресурсів.

Екологічна культура є достатньо змінним явищем у вирі людського постулу. Втрата екологічної культури є неприпустимою, адже остання формується в процесі еволюції етносів. Якщо зникне екологічна культура, то однозначно зникне її носій. Екологічна складова віддзеркалює особливості формування світогляду людини ХХІ ст. Ж. Дельоз відмічає: «Екологія – жива матриця нової свідомості та нової культури: усвідомлення нашої належності до природи, присутності природи в самій глибині

людського ества, що є водночас і часткою, і діяльним чинником у глобальній системі природи» [7, с. 130–149]. Людина сприймає природу як певну цінність, бережливе ставлення до природи є першочерговим обов'язком кожної пересічної особистості. Ціннісне ставлення людини до довкілля є максимом екологічної культури. Отже, говорячи про екологічну культуру, ми можемо стверджувати, що це має бути якісно нова культура особистості, яка уявляється нам як трансформатор власної екологічної культури в напрямі розвитку й збагачення її внутрішнього змісту та зовнішніх проявів.

Екологічна культура – це тип життєдіяльності людини, її взаємовідносини з навколишнім середовищем, яке сприяє здоровому способу життя, стійкому суспільно-економічному розвитку, екологічній безпеці країни та кожної людини. Вона є засобом самоорганізації сутнісних сил людини в умовах конкретного природного середовища. Основоположним принципом екологічної культури можна вважати принцип відповідності соціального й природного в межах єдиної системи. Встановлення цієї відповідності в усіх сферах суспільного життя сприяє, з одного боку, його екологізації, а з іншого – гармонізації самої суспільної системи. Екологічна культура виражає міру освоєння суб'єктом природоперетворюючої діяльності, відповідності соціального та природного як складових єдиної системи. Вона сприяє також гармонізації взаємовідносин суспільства й природи та формуванню нової типу особистості – людини епохи ноосфери. Важливим прикладом екологічної культури є відмова від безпосереднього антропоцентризму та перехід до системи поглядів, що буде біоцентризмом. Водночас кінцевою метою такого підходу вже є людина, проте як складова біосфери; вона має прийняти на себе відповідальність за підтримання її основних функціональних характеристик, за збереження природи, придатної для життя та здоров'я людини [13, с. 14–21].

Екологічну культуру слід розуміти як сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством у процесі історичного розвитку. Це результат сукупності об'єктивних і суб'єктивних характеристик, основу яких складає ціннісне ставлення до екологічно чистого довкілля. При цьому екологічна культура характеризується такими основними ознаками, як екологічна освіченість, екологічна свідомість, прагнення до збереження й поліпшення географічного середовища та його складових як основи існування суспільства, уміння використовувати екологічні знання на практиці й у повсякденному житті, здатність бачити реальні екологічні проблеми та знаходити їх оптимальне вирішення тощо.

Екологічна культура виступає регулятором екологічної діяльності. Екологічна культура за своєю суттю є своєрідним «кодексом поведінки», що виступає основою екологічної діяльності й екологічної поведінки. Вона включає в себе певний зріз суспільно виробленого способу самореалізації людини в природі, культурні традиції, життєвий досвід, моральні почуття та моральну етику, ставлення людини до природи. Екологічна культура за своїм змістом є сукупністю знань, норм, стереотипів і «правил поведінки» людини в її природному середовищі.

Екологічна культура включає в себе певний світогляд (екологічну свідомість) і сукупність дій, що зумовлюються екологічною свідомістю (екологічним поведінку). У свою чергу екологічна свідомість – це поняття, яке включає в себе знання про природу, її цінності, ідеали й нори, що регулюють відносини людини з навколишнім природним середовищем (на рівні думок). Екологічна поведінка – це спосіб життя людини та стиль її поведінки у взаємодії з природою (на рівні дій), які можуть зберігати природу або руйнувати її. Отже, можна вважати, що екологічна свідомість визначає поведінку людини.

Нині екологічна культура містить нові цінності й способи виробничої, політичної та іншої діяльності, спрямовані на збереження Землі як унікальної екосистеми. Екологічна культура набула онтологічного статусу, який полягає не лише в тому, що вона реально існує, а й у тому, що проблема екологічної культури стає основою буття сучасної людини.

Екологічна культура постає унікальним механізмом самозбереження суспільства, є засобом його адаптації до навколишнього світу. Екокультура може розглядатися як своєрідна «імунна система» суспільства. На сьогодні виокремлено основні принципи екологічної культури. Перший принцип – культ біосфери, життя та людина на протигагу культу техніки. Другим є фундаментальний принцип захисту людини як уособлення біосфери й життя від людини-хижака, захисту людини від неї самої та її науково-технічних досягнень, позбавлених гуманітарного, життєво-біологічного змісту. Реалізуються ці принципи екологічної культури через розвиток гуманітарної культури. Гуманітарна культура є насамперед особистісною, весь світ для неї – це поле виявлення й побудови гуманних смислів і цінностей в аспекті відносин «людина – природа – суспільство».

В основі формування екологічної культури необхідно відстоювати насамперед екоцентричний підхід, за якого в центрі екологічних проблем перебувають витривалість живої природи та залежність від неї людського суспільства. На відміну від антропоцентризму екоцентризм виходить з уявлення об'єктивного існування єдиної системи, у якій всі живі організми Землі, у тому числі люди з їх ресурсами, господарством, технікою й культурою, взаємодіють між собою та з навколишнім природним середовищем. Цей принцип цілісності є дуже важливим для розуміння проблем сучасної екології. Він усе більше впливає на теоретичне осмислення взаємин людини й природи, змушує шукати порівняння природних і штучно створених потенціалів планети. Важливо також те, що екологічна культура є інтернаціональною по суті, це частина культури того чи іншого народу або нації. Вона включає культуру взаємодії з природою, культуру міжнародних відносин, етнокультуру, регіональну культуру праці, багатовікові традиції народу.

Висновки. На сьогодні всім зрозуміло, що першочерговим завданням у вирішенні глобальних екологічних проблем має бути питання виховання особистості, людини з новим типом мислення і високим рівнем екологічної культури. Становлення екологічної культури – процес тривалий. Його ефективності можна досягти завдяки посиленню екологічної освіти й науки. Освіта сприятиме системності й науковій обумовленості в становленні екологічної культури та вирішенні суперечності в проблемному співвідношенні «людина – природа». Освіта допоможе сформулювати наукову картину світу, науковий світогляд, фундаментальні цінності й орієнтації, а також громадську відповідальність за стан довкілля як основу існування держави та нового способу життя людини в злагодженості з природою.

Література

1. Андрейцев В. Екологічне право. Курс лекцій: [навч. посібник для юрид. фак-тів вузів] / В. Андрейцев. – К.: Вентурі, 1996. – 186 с.
2. Борейко В. Екологічна етика / В. Борейко, А. Подобайло. – К.: Фітосоціоцентр, 2004. – 116 с.
3. Гардашук Т. Екологічна політика та екологічний рух: сучасний контекст / Т. Гардашук. – К.: ТОВ ВПЦ «Техпринт», 2000. – 126 с.
4. Єрмоленко А. Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи: [монографія] / А. Єрмоленко. – К.: Лібра, 2010. – 416 с.
5. Загороднюк П. Екологічна безпека як важлива складова національної безпеки України / П. Загороднюк //

Екологія довкілля та безпека життєдіяльності. – 2005. – № 4. – С. 5–12.

6. Казанник А. Правовые проблемы экологической культуры / А. Казанник // Правоведение. – 1989. – № 3. – С. 2.
7. Кисельов М. Екологічна свідомість як феномен освітнянського процесу / М. Кисельов // Філософська думка. – 2005. – № 2. – С. 130–149.
8. Концептуальні виміри екологічної свідомості: [монографія] / М. Кисельов, В. Деркач, А. Толстоухов та ін. – К.: ПАРАПАН, 2003. – 312 с.
9. Крисаченко В. Екологія. Культура. Політика. Концептуальні засади сучасного розвитку / В. Крисаченко, М. Хилько. – К.: Знання, 2001. – 597 с.
10. Печчеї А. Человеческие качества / А. Печчеї. – М.: Прогресс, 1980. – 302 с.
11. Салтовський О. Основи соціальної екології: [навч. посібник] / О. Салтовський. – К.: Цент навчальної літератури, 2004. – 382 с.
12. Семенюк Е. Філософські засади сталого розвитку / Е. Семенюк. – Львів: Афіша, 2002. – 200 с.
13. Семенюк Н. Екологічна культура – необхідний фактор безпечної перспективи розвитку суспільства / Н. Семенюк // Вища освіта України. – 2010. – № 2(37). – С. 14–21.
14. Скребець В. Концептуальні засади побудови регіональної моделі екологічної освіти і виховання учнівської молоді / В. Скребець. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 184 с.
15. Тоффлер Э. Третья волна / The Third Wave, 1980 / Э. Тоффлер. – М.: АСТ, 2010. – 784 с.
16. Український екологічний тлумачний словник: [навч. посібник для студ. напряму «Екологія, охорона навколишнього середовища та природокористування»] / М. Клименко, М. Михальчук, Т. Гринюк, З. Буднік та ін. – Рівне: НУВГП, 2011. – 311 с.
17. Хилько М. Екологічна політика: зміст, структура, реалізація (соціально-філософський аспект): автореф. дис. ... докт. філос. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / М. Хилько; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2001. – 38 с.
18. Юрченко Л. Екологічна культура в контексті екологічної безпеки: [монографія] / Л. Юрченко. – К.: ПАРАПАН, 2008. – 296 с.
19. Юрченко Л. Екологічна безпека в загальній системі сучасного бізнесу / Л. Юрченко // Гуманітарний часопис. – 2011. – № 2. – С. 29–35. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/gumc_2011_2_5.pdf.

Анотація

Чигур Р. Ю. Роль екокультури у вирішенні дисбалансу «людина – природа». – Стаття.

У статті проведено аналіз сутності екологічної культури, її основних функцій і принципів. Наголошується на тому, що екологічна культура є органічною складовою людського життя із часів його виникнення і водночас постає феноменом сучасного світу людини. Втрата екологічної культури є неприпустимою, вона формується в процесі еволюції етносів; якщо зникне екологічна культура, то зникне її носій. Зосереджується увага на тому, що екологічна культура виражає міру освоєння суб'єктом природоперетворюючої діяльності. Екологічна культура сприяє гармонізації взаємовідносин суспільства й природи та формуванню нового типу особистості – людини епохи ноосфери. У статті виокремлено основні принципи екокультури, які формують екологічну свідомість і культуру людини. Екологічна культура набуває онтологічного статусу, який полягає не лише в тому, що вона реально існує, а й у тому, що проблема екологічної культури стає основою буття сучасної людини.

Ключові слова: екологічна культура, екологічна свідомість, екологічна освіта, екологічна поведінка, екологічний гуманізм.

Аннотация

Чигур Р. Ю. Роль экокультуры в решении дисбаланса «человек – природа». – Статья.

В статье проведен анализ сущности экологической культуры, ее основных функций и принципов. Подчеркивается, что экологическая культура является органической составляющей человеческой жизни со времен его возникновения и в то же время выступает феноменом современного мира человека. Потеря экологической культуры не допустима, она формируется в процессе эволюции этносов; если исчезнет экологическая культура, то исчезнет ее носитель. Сосредотачивается внимание на том, что экологическая культура выражает меру освоения субъектом природопреобразующей деятельности. Экологическая культура способствует гармонизации взаимоотношений общества и природы и формированию нового типа личности – человека эпохи ноосферы. В статье выделены основные принципы экокультуры, формирующие экологическое сознание и культуру человека. Экологическая культура приобретает онтологический статус, который заключается не только в том, что она реально существует, но и в том, что проблема экологической культуры становится основой бытия современного человека.

Ключевые слова: экологическая культура, экологическое сознание, экологическое образование, экологическая поведенческая культура, экологический гуманизм.

Summary

Chyhur R. Y. The role of ecological culture in solving disbalance «human – nature». – Article.

The essence of ecological culture, its basic functions and principles are analyzed in the article. It is noted that the ecological culture is an integral part of human life since its emergence. At the same time ecological culture appears as the phenomenon of the modern world. Loss of ecological culture is unacceptable, ecological culture is formed in the evolution of ethnic groups, and if the ecological culture disappears, disappears its carrier. The author is focusing attention on the fact that the environmental culture expresses the level of development of the natural transforming activity. Ecological culture promotes harmonization of relations between society and nature and formation of a new type of personality – noosphere human. The basic principles of ecological culture that form environmental awareness and human culture are singled in the article. Ecological culture acquires ontological status, which means that it is not only that exists, but also that the problem of ecological culture is the basis of existence of modern humanity.

Key words: ecological culture, ecological awareness, environmental education, environmental behavior, environmental humanism.